

Ольга Рябошапка

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-6328-6304>*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ РОДИННИХ ВЗАЄМИН У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Визначено, що одним з пріоритетних напрямків сучасної шкільної освіти є виховання на цінностях. Проте, таке виховання буде неповноцінним, якщо його здійснювати лише із дітьми. Тому посиленої уваги потребує і робота з батьками, яка має бути відображена у батьківському всеобучі.

Взаємодія у родині регулюється рядом нормативно-правових документів. Загально відомо, що сім'я для дитини виступає зразком суспільства. Тому систему відносин, яку дитина має змогу спостерігати у родині, вона переносить у систему взаємозв'язків навколишньої дійсності.

Важливим аспектом сучасної освіти є формування у дітей відчуття потреби у родинних стосунках, поважного ставлення до членів родини. Але здійснювати такий процесі без участі у ньому родини не можливо. Проте, родині теж важко буде здійснювати цей процес без допомоги зі сторони закладу дошкільної освіти.

Визначено, що виховання (згідно С. Литвиненко) – це сукупність формуючих цілеспрямованих впливів усіх суспільних інститутів, що забезпечує передачу із покоління в покоління накопиченого соціально-культурного досвіду, розвиток і формування особистості.

На тлі подій, які відбуваються сьогодні в Україні, коли нищиться її спадщина, усі багатівкові здобутки, важливим елементом виховання та розвитку дитини є формування у неї культури взаємодії із оточуючим світом, яка починається із культури родинних взаємин.

Наукові праці вчених дають змогу визначити культуру як дефініцію, що містить у собі культуру усіх видів та форм життєдіяльності, культуру родинних взаємин також.

Взаємини між людьми зумовлені потребами та мотивами, які керують людиною та визначають її поведінку.

Взаємини з рідними характеризуються симпатією до членів родини, повагою, прагненням допомогти їм, захистити їхні інтереси. Підґрунтям для них є емоційні стосунки, фундаментом яких виступають звичаю, правила, традиції прийняті у сім'ї.

Виховання у дітей дошкільного віку культури родинних взаємин потребує від оточуючих обов'язкової демонстрації позитивного прикладу, теплих, щирих стосунків між членами родини, поваги, прагнення захистити та допомогти членам родини.

Ключові слова: культура, взаємини, родина, старший дошкільний вік, виховання.

Olha Riaboshapka

*PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department
of Psychology and Pedagogy of Child Development,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-6328-6304>*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF EDUCATION OF THE CULTURE OF FAMILY RELATIONSHIPS IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Abstract. It is determined that one of the priority areas of modern school education is education on values. However, such education will be incomplete if it is carried out only with children. Therefore, the work with parents, which should be reflected in parental education, needs more attention.

Interaction in the family is regulated by a number of legal documents. It is well known that the family is a model for the child. Therefore, the system of relationships that the child is able to observe in the family, she transfers to the system of relationships of the surrounding reality.

An important aspect of modern education is the formation of children's sense of need for family relationships, respect for family members. But it is impossible to carry out such a process without the participation of the family. However, it will also be difficult for the family to carry out this process without the help of the preschool.

It is determined that education (according to S. Litvinenko) is a set of formative purposeful influences of all social institutions, which ensures the transmission from generation to generation of accumulated socio-cultural experience, development and formation of personality.

Against the background of the events taking place in Ukraine today, when its heritage, all centuries-old achievements are being destroyed, an important element of

the child's upbringing and development is the formation of a culture of interaction with the outside world, which begins with family culture.

The scientific works of scientists make it possible to define culture as a definition that includes the culture of all types and forms of life, the culture of family relationships as well.

Relationships between people are determined by the needs and motives that guide a person and determine his behavior.

Relationships with relatives are characterized by sympathy for family members, respect, desire to help them, protect their interests. They are based on emotional relationships, which are based on customs, rules and traditions adopted in the family.

Educating preschool children in the culture of family relationships requires others to demonstrate a positive example, a warm, sincere relationship between family members, respect, a desire to protect and help family members.

Keywords: culture, relationships, family, senior preschool age, upbringing

Постановка проблеми. Швидкоплинність часу, стрімкість науково-технічного прогресу, які відбуваються у сучасному українському просторі, призводять до перегляду та модернізації освіти, посилення його ціннісної складової. Зокрема, Концепція «Нова українська школа» до складових формули НУШ відносить виховання на цінностях. Зважаючи на це, заклади освіти мають зосередити у собі виховну роботу і зорієнтувати її не лише відносно дітей, а й створити батьківський всеобуч з питань виховання.

Питання культури родинних взаємин визначені і на державному законодавчому рівні: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді, Базовому компоненті дошкільної освіти та інших.

Чимале значення у формуванні взаємин дитини, ставлення її до оточуючого світу належить родині, яка виступає міні-моделлю навколишнього середовища. Особливості контактів у родинному колі дитина проектує на оточуючий її (позасімейний) світ.

Зважаючи на сучасний зміст виховання зростаючого покоління, важливим завданням є формування і розвиток у них почуття важливості та значення родини, відчуття потреби у родинних стосунках. Саме тому, завдання сьогоднішньої освіти полягає у формуванні та розвитку дитини, адаптованої до сучасних реалій життя. Проте, без участі родини у здійсненні такої важливої функції неможливо. Також, варто зазначити, що співпраця з родинами не повинна обмежуватися лише допомогою з боку сім'ї: для них теж треба створювати психолого-педагогічний супровід у вихованні дитини. Така просвітницька робота покладена загалом на суспільство та заклад дошкільної освіти зокрема.

Модернізація змісту освіти зумовила зміни у завданнях закладу дошкільної освіти та родинного виховання. Стосунки у середині родини, взаємодія сімей із закладами освіти виходять на якісно новий рівень. Так, батьки стають не лише замовниками освітніх послуг, а й беруть участь в оцінці освітніх програм.

З огляду на педагогіку партнерства між педагогами, батьками, дітьми, які виступають суб'єктами освітнього процесу актуальним постає питання формування у дітей старшого дошкільного віку родинних взаємин. Водночас чималою кількістю дослідників доведено, що моральне виховання важливо розпочинати якомога раніше, тому старший дошкільний вік виступає сензитивним періодом для формування у дітей родинних взаємин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти проблем формування культури родинних взаємин досліджували: теоретико-методологічні засади культури родинних взаємин (Г. Батіщев, Г. Костюк, В. М'ясищев, І. Сіданич та ін.); вплив внутрішньо сімейних взаємин на розвиток і формування дитячої особистості (О. Вишневський, В. Кравець, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.); взаємодія батьків і дітей у сучасних сім'ях (Т. Алексеєнко, О. Докукіна, Б. Ковбас, Л. Повалій, В. Постовий, О.Хромова та ін.); соціально-педагогічна діяльність працівників соціальних служб у роботі з сім'ями різних типів (А. Капська, О. Карпенко, І. Кулик, Л. Міщик та ін.).

Основоположними для започаткованого дослідження стали теорії розвитку особистості (Л. Виготський), положення про особистісно орієнтований та компетентнісний підходи (Ш. Амонашвілі, І. Бех, О. Коберник, О. Кононко, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін.); теорії ставлень (О. Бодальов, А. Люблінська, В. М'ясищев та ін.); про дошкільний вік як сензитивний період у формуванні особистості, що здійснюється в єдності пізнання, спілкування та діяльності (Л. Божович, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, М. Лісіна, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.); про необхідність урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі виховання (О. Запорожець, Т. Пироженко, П. Статмен та ін.); дослідження з питань виховання моральних якостей особистості (І. Білецька, О. Бутенко, М. Гагарін, К. Журба, О. Косарева, Т. Кочубей, М. Машовець, Т. Поніманська, О. Проскура, О. Столяренко та ін.), які розроблялися з урахуванням творчої спадщини відомих українських діячів культури й освіти минулого (Г. Ващенко, С. Макаренко, М. Пирогов, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.).

У педагогічному дискурсі окремі прояви моральних ставлень презентовано низкою дисертаційних досліджень: гуманні взаємини (А. Гончаренко, В. Павленчик, І. Сіданич та ін.); турботливість (І. Дьоміна, М. Тимошенко та ін.), милосердя (І. Княжева); чуйність (Т. Пономаренко);

взаємодопомога (А. Виноградова, Т. Репіна та ін.); співчуття, співпереживання (Г. Кошелева, Л. Стрелкова та ін.).

Взаємодії родин та закладів освіти у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання дошкільника присвячені праці Н. Андрущенко, О. Бутенко, Л. Врочинської, О. Докукіної, А. Залізник, О. Косаревої, Т. Кочубей, Т. Кравченко, Л. Повалій, В. Постового, О. Рябошапки, І. Сіданіч та ін.).

Проблему формування педагогічної культури у батьків у своїх працях відобразили Т. Алексеєнко, І. Бех, Ю. Левков, О. Наседкіна, Т. Цуркан та інші.

Мета статті: розкрити психолого-педагогічні засади виховання культури родинних взаємин дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження культури виховання взаємин досліджувалася протягом багатьох років і чималою кагортою вчених. Тому вважаємо за необхідне розкрити основні поняття дослідження.

Аналіз словникових джерел та праць учених засвідчує, що філософська та психолого-педагогічна наука термін «виховання» трактує по-різному: як цілеспрямований процес формування особистості (Б. Кобзар, Н. Мойсеюк, О. Скрипченко та ін.); як цілеспрямований вплив на вихованця з метою формування у нього певних якостей (Ю. Бабанський, П. Підкасистий, І. Підласий, В. Селіванов та ін.); як цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення певної мети виховання (В. Галузинський, М. Євтух та ін.); як процес, заснований на педагогічній взаємодії (О. Киричук, О. Коберник, З. Курлянд та ін.); як частина процесу соціалізації особистості (В. Безрукова, М. Боритко, Л. Новикова та ін.); як багатогранний процес духовного збагачення (В. Сухомлинський, В. Сазонов, І. Харламов та ін.); як система формування творчої особистості (культурологічний аспект) (І. Зязюн, М. Фіцула, М. Ярмаченко та ін.) та ін. [1].

На сьогодні існує чимало виховних концепцій (Концепція національного виховання; Концепція демократизації українського виховання (О. Вишенський); Концепція громадянського виховання; Концепція особистісно-зорієнтованого виховання (І. Бех); Концепція національного виховання; Концепція педагогіки життєтворчості; Концепція превентивного виховання та ін.), у яких розглядається і по-своєму тлумачиться дефініція «виховання». Ці відмінності, на переконання вчених (С. Литвиненко та ін.), пов'язані насамперед із історією розвитку суспільства, його соціально-економічним рівнем, типом політичної системи, культурою тощо [1].

Спираючись на психолого-педагогічні дослідження (М. Лукашевич, А. Мудрик, Р. Немов та ін.), можна виокремити головні соціальні функції виховання: культурологічна (становлення культури індивіда, яка формується через засвоєння культури спільнот мікросередовища і суспільства в цілому), соціалізаційна (координація і керівництво через виховання процесом

соціалізації індивіда), адаптаційна (ефективне освоєння індивідом нових життєвих ситуацій), аксіологічна (формування загальнолюдських цінностей у свідомості й поведінці індивідів та особистісної системи цінностей), нормативна (закріплення в поведінці особистості соціальних норм – еталонів поведінки), соціального контролю (прищеплювання суспільно схвалюваних звичок, формування звичаїв, що ґрунтуються на суспільних цінностях), інтегративна (об'єднання людей шляхом опанування зразків поведінки, через усвідомлення потреб, врахування цілей та інтересів інших при досягненні власних інтересів, визнання спільних цінностей, що сприяє взаєморозумінню) [2].

Визначення поняття «виховання», запропоноване С. Литвиненко, найбільш повно розкриває цю категорію: «сукупність формуючих цілеспрямованих впливів усіх суспільних інститутів, що забезпечує передачу із покоління в покоління накопиченого соціально-культурного досвіду, розвиток і формування особистості» (Б. Скіннер, А. Бандура та ін.); «цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості, складова процесу соціалізації, що знаходиться під певним соціальним і педагогічним контролем і відбувається через освіту й організацію життєдіяльності вихованців» (І. Бех, О. Мудрик, О. Сухомлинська та ін.) [2, С.48].

Важливим чинником розвитку зростаючої особистості є її виховання. Особливо сьогодні, на тлі подій, які відбуваються в світі актуальним постає моральне виховання. А оскільки родина виступає міні-моделлю суспільства, то від особливостей взаємодії членів сім'ї залежить розвиток комунікаційних особливостей та модель поведінки, яку дитина згодом буде демонструвати у соціумі.

Входження України до європейського співтовариства потребує якісно нового рівня культурного розвитку, саме тому її формуванню та розвитку сучасні дослідники приділяють багато уваги.

Процес зародження культури відбувся досить рано, порівняно із часом існування людства, проте не одразу набув відображення в їхній свідомості. Саме поняття «культура» виникло у Стародавньому Римі і, зазнавши незначних змін, розповсюджується на процеси людської життєдіяльності, зокрема навчання і виховання [3].

Педагогічний словник, за авторством С. Гончаренка, дає наступне визначення означеного терміну: «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнений рівень розвитку суспільства й людини та втілюється в результатах продуктивної діяльності» [4, С. 23].

Досліджуючи поняття «культура», М. Юрій зазначає: «категорія, яка позначає зміст спільного життя людей і являє собою біологічно не наслідувани, штучні, створені людьми об'єкти – артефакти, а також заучену поведінку. Вона стосується організованих сукупностей речей, ідей і образів; технології їхнього

виготовлення й освоєння, оперування ними; способів регулювання стійких зв'язків між людьми; оцінних критеріїв, використовуваних у суспільстві. Це створений самими людьми штучний життєвий світ, середовище існування і самореалізації, джерело регулювання соціальної взаємодії і комунікації» [5, С. 291].

Таким чином, культура виступає необхідним компонентом життя людини, що охоплює та впливає на усі види діяльності кожного члена соціуму, визначає характер і особливості поведінки та спілкування людей. Отже, рівень культури особистості впливає на її подальший життєвий шлях.

Водночас ряд дослідників (В. Греченко, В. Кушнерюк, В. Режко, І. Чорний) визначають, що джерелом культури може виступати власне людина у поєднанні тіла та душі. Саме тому зневага до людини та стосунків з нею можуть вплинути на рівень культури вцілому [6, С. 5–8].

В умовах сьогодення, входження України до європейського союзу, постає питання демократичної цивілізованості, однією з провідних ознак якої є високий рівень культури, який проявляється у різноманітних сферах життя та реалізує прагнення до творчої самореалізації [7].

Культура у загальному її прояві – це дефініція, що містить у собі культуру усіх видів та форм життєдіяльності, культуру родинних взаємин також [8, С. 21-22].

Значення родини у процесі виховання культури зростаючої особистості важко переоцінити, оскільки саме родинні стосунки закладають моральні норми та правила, суспільні потреби. Таким чином, у дитини починає формуватися індивідуальна культура, яка виявляється у поведінкових стереотипах, прищеплених культурних традиціях та звичаях. У такому випадку родина постає природним культурним середовищем для дитини, де не лише формуються культурні навички, але й зароджується інтелектуальна, естетична, емоційна культура; утворюють моральні уявлення та принципи [8, С. 29-32].

На думку Л. Виготського та його послідовників, дитина та її стосунки з оточуючими виступають як спосіб вивчення оточуючого світу. Культура родинних взаємин містить партнерство (взаємини людей, які взаємодіють на рівні співпраці, виконують спільну роботу, кожен здійснює відповідальні, незалежні, самостійні функції), співпрацю (спільна діяльність, що характеризується взаємозалежністю, рішенням одного спільного завдання), конкуренцію (змагання один з одним з метою переваги), координацію (погодження діяльності, обумовлений розподіл функцій та завдань) [9].

Досліджуючи проблему формування культури взаємин батьків і дітей, І. Сіданіч наводить перелік змістових відтінків вищезгаданої категорії, якими оперують дослідники під час аналізу взаємодії людей: «стосунки батьків і дітей» (Б. Ананьєв, І. Бех, О. Докукіна, Т. Кравченко, В. Постовий, О. Хромова та ін.), «взаємини батьків і дітей» (Т. Алексеєнко, М. Боришевський, О. Кононко та ін.), «сімейні стосунки» (Л. Повалій та ін.) [10].

Філософи розглядають відносини як одну з основних логіко-філософських категорій, що відображає спосіб (рід) буття і пізнання як необхідний момент взаємозв'язку всіх явищ, зумовлений матеріальною єдністю світу [11, С. 110]. Основу дослідження проблеми відносин складає філософське питання про взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного у відносинах. У відносинах можна виділити як елемент об'єктивності, так і елемент суб'єктивізму. Відносини особистості об'єктивні, оскільки в них реалізуються об'єктивні цілі, потреби, досвід суспільства, але водночас суб'єктивні, тому що процес їх реалізації залежить від волі, бажання людини, проходить через її свідомість, забарвлюється її особистісними емоціями, настроями, бажаннями [12, С. 87].

У науковій психологічній літературі термін «відносини» одним із перших використав О. Лазурський, схарактеризувавши принципи організації психологічних ставлень. Під психологічними ставленнями учений розуміє «внутрішні переживання як зовнішні дії, вибірковий характер яких визначає індивідуальну своєрідність кожної конкретної особистості» [13, С. 215].

Психологи активно оперували поняттям «відносини» у своїх дослідженнях у різноманітних контекстах: Л. Виготський висунув ідею інтеріоризації ставлень як обов'язкового моменту розвитку особистості дитини [14]; для С. Рубінштейна ставлення дитини до інших є генетично більш ранньою формою, ніж ставлення до себе [15]; за А. Петровським, відносини – це багаторівнева система міжособистісних зв'язків [16]; для В. М'ясищева відносини – система індивідуальних вибіркових зв'язків особистості з різними аспектами об'єктивної дійсності [17]; в О. Леонтьєва відносини – смислова сфера свідомості, спрямованість особистості [18, С. 26-64]. Однак, чіткого визначення поняття «відносини» так і не було сформульовано, на що неодноразово вказувала Л. Божович, визнаючи важливість його включення у вивчення особистості дитини [19].

Істотне уточнення щодо поняття «відносини» вніс К. Платонов [20], вказавши на двозначність цього терміна: як виразу суспільних відносин і ставлення особистості до дійсності та інших особистостей.

Стосунки між людьми розглядаються науковцями по-різному. Цікавою у розрізі даного дослідження є думка С. Рубінштейна, який наголошує на виховному значенні взаємодії між індивідами для їх життєдіяльності. Так, за словами дослідника, «формування людських відносин як моральна дуель, як ставлення до іншої людини повинне унеможливити її погані наміри, деморалізувати їх, ставити її в такі моральні умови, за яких втрачають підставу, мотив її погані ставлення» [21, С. 150].

Дослідниця В. Білоусова одним з різновидів відносин виділяє соціально-психологічні, які полягають у спілкування людей між собою та виступають результатом партнерських взаємин [22].

Особистісним відносинам притаманні потреби, із якими вони пов'язані та якими вони мотивуються: ставлення до себе та оточуючих, потреба у спілкуванні, приналежність до різних соціальних груп. Такі відносини виявляються у поведінці, мові та особливостях взаємодії.

Взаємини з рідними та близькими, згідно класифікації А. Єршова, визначаються як вибіркові, оскільки засновані на взаємній симпатії. Водночас, стосунки із оточуючими, які визначаються прийнятими правилами спілкування у тій, або іншій групі, забарвленням стосунків (симпатія чи антипатія), на думку дослідника, класифікуються як фонові [23, с.22].

Особливості взаємин із різними людьми мають різний психологічний зміст, оскільки кожна людина за своєю природою є індивідуальна, має власні потреби, мотиви, звичаї. Таким чином, ідентифікуючись, відбуваються співпадіння між інтересами людей, або ж, навпаки, непорозуміння.

Таке сприймання людей один одного є обов'язковою умовою будь-якої взаємодії, зокрема родинних стосунків. Фундаментом для такого типу взаємодії (родинної) є емоційні стосунки. Особливого, позитивного та стійкого забарвлення набирають такі стосунки, коли вони спрямовані на надання допомоги, теплих почуттів, підтримки своїх близьких та рідних.

Взаємодія в межах родини виявляється у поведінці та вчинках її членів, які можуть бути полярними: взаємодопомога, співчуття, підтримка, або ж уособлення, ігнорування, байдужість.

Таким чином, можна виділити основні показники культури родинних взаємин: емпатійність по відношенню до рідних людей, емоційність щодо подій у їхньому житті, поведінка та вчинки, спрямовані на добробут близьких.

Особливості поведінки дітей старшого дошкільного віку розкривається через культуру вчинків, взаємодії, побуту, особисту культуру.

Досліджуючи культуру поведінки та якості особистості, В. Білоусова виділяє наступні компоненти: культуру спілкування та взаємин, до яких належать ввічливість, уважність, відповідальність, скромність, чуйність, тактовність, делікатність; культуру поведінки у групі, яка виявляється у дисциплінованості, тактовності, здатності працювати у команді; культуру взаємин у праці; культуру мовлення, культуру зовнішнього вигляду [22, с. 16–18].

Отже, педагог у процесі виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку має змогу її (культуру) збагачувати шляхом пояснення та прилучення дітей до правил культури поведінки, здатність до оцінювання чужих і власних вчинків.

Таким чином, зважаючи на вищезазначене, можна визначити такі умови виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку: особистий приклад дорослих (найближчого оточення дитини), виховання з раннього віку (з урахування індивідуальних та вікових особливостей дитини), використання

арт-терапії у вихованні культури поведінки, прилучення до прекрасного.

Варто зазначити, що важливим чинником виховання культури у дітей є гуманне ставлення, яке проявляється у поведінці людини та характеризується повагою та увагою по відношенню до іншого; мають ознаки чесності, доброзичливості, чуйності, взаємодопомоги, толерантності тощо.

Досліджуючи культуру особистості, П. Щербань в основу ставить культуру спілкування, передумовою якої є гуманне ставлення до людей, яке передбачає формування у дітей довіри, чуйності, толерантності, доброзичливості до оточуючих [24, с. 111].

Важливим чинником, який впливає на виховання культури спілкування зростаючого покоління відіграє стиль спілкування, який домінує у родині. Найефективнішим є демократичний стиль, який полягає у спільному прийнятті рішень, врахуванні думки кожного члена сім'ї.

Досліджуючи культуру спілкування у дітей молодшого шкільного віку, Т. Роїк у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що «стиль родинного спілкування складає ставлення до дитини, характер емоційного зв'язку та культура його вияву» [9, С. 48].

Таким чином, зрозуміло, що для виховання культури взаємин є необхідність виховувати у дітей старшого дошкільного віку почуття співчуття, прагнення турбуватися про близьку людину, поважати близьких, зокрема старших.

Висновки. Отже, зважаючи на вищезазначене, можемо зробити наступний висновок, що для виховання культури родинних взаємин у дітей старшого дошкільного віку необхідний комплекс взаємопов'язаних умов, які полягають у спілкуванні дитини з рідними, позитивним прикладом міжособистісних стосунків у родині, виховання у дітей моральних якостей, як-то прагнення допомогти близьким, умінні радіти за рідних, співчувати їм, підтримувати тощо.

Література:

1. Рябошапка О.В., Бутенко О.Г. Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку : монографія. Умань : Візаві, 2021. 257 с.
2. Литвиненко С. А. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: автореф. дис. д-ра пед. наук. Київ, 2005. 20 с.
3. Козира Є. В. Культурологія: навчальний посібник (ВНЗ I—III р.а.). Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Медицина», 2017. 352 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
5. Юрій М.Ф. Соціологія культури : навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 302 с.
6. Історія світової та української культури : підручник для вищ. закл. освіти / В.Греченко та ін. Київ: Літера ЛТД.2002. 646 с.
7. Історія української культури : підручник / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Медицина», 2016. 612 с.

8. Стандарти громадсько-активної школи: залучення батьків : навч.- метод. посіб. / Товкало М. Я. ; під заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ: Плеяди, 2014. 66 с.
9. Роїк Т.О. Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2019. 281 с.
10. Сіданіч І. Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 209 с.
11. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Илличев, П. Н. Ковалев, В. Г. Панов. Москва: Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
12. Бестужев-Лада И. В. Ступени к семейному счастью. Москва: Академия, 1998. 207 с.
13. Лазурский А. Ф. Классификация личностей. Петроград, 1921. 401 с.
14. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1956. 519 с.
15. Рубинштейн С. Л. Отношение как психологическая категория. Москва, 1995. 628 с.
16. Петровский А. В. Вопросы истории и теории психологи: Избранные труды. Москва: Педагогика, 1984. 280 с.
17. Мясичев В. Н. Психология отношений / под ред. А. А. Бодалева. Москва: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. 356 с.
18. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. Москва: Педагогика, 1983.
19. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1968. 464 с.
20. Платонов К. К. О системе психологии. Москва: Мысль, 1972. 216 с.
21. Рубинштейн С.Л. Тактика и стратегия этики. *Вопросы психологии*. 1979. № 5. С. 150–154.
22. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія. Київ : ІЗМН, 1997. 192 с.
23. Ершов А.А. Личность и коллектив (межличностные конфликты в коллективе и их разрешение). Ленинград : Знание, 1976. 40 с.
24. Щербань П.М. Національне виховання в сім'ї : для батьків, учителів, вихователів. Київ : Культурол. ПП «Борівітер», 2016. 260 с.

References:

1. Riaboshapka, O.V., & Butenko O.H. (2021). *Vykhovannia u starshykh doshkilnykh povazhnogo stavlennia do liudei pokhyloho viku [Education of older preschoolers respect for the elderly]*. Uman : Vizavi [in Ukrainian].
2. Lytvynenko, S. A. (2005). *Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Theoretical and methodological principles of training future primary school teachers to socio-pedagogical activities]*. *Extended abstract of Doctor`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kozyra, Ye. V. (2017). *Kulturolohiia [Culturology]*. Vseukrainske spetsializovane vydavnytstvo «Medytsyna» [in Ukrainian].
4. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Iurii, M.F. (2006). *Sotsiolohiia kultury [Sociology of culture]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
6. Hrechenko, V. (Eds.). (2002). *Istoriia svitovoi ta ukrainskoi kultury [History of world and Ukrainian culture]*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
7. Kachkan, V.A. (Eds.). (2016). *Istoriia ukrainskoi kultury [History of Ukrainian culture]*. Vseukrainske spetsializovane vydavnytstvo «Medytsyna» [in Ukrainian].
8. Tovkalo, M. Ya. & Danylenko, L. I. (2014). *Standarty hromadsko-aktyvnoi shkoly: zaluchennia batkiv [Standards of socially active school: involvement of parents]*. Kyiv: Pleiady [in Ukrainian].

9. Roik, T.O. (2019). Vychovannia kultury rodynnykh vzaiemyn u molodshykh shkoliariv [Education of culture of family relations at younger schoolboys]. *Candidat's thesis*. Uman [in Ukrainian].
10. Sidanich, I. L. (2004). Vychovannia kultury vzaiemyn batkiv i ditei molodshoho shkilnoho viku [Education of the culture of relationships between parents and children of primary school age]. *Candidat's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Ylychev, L. F., Kovalev, P. N., & Panov, V. H. (1983). *Fylosofskiy entsyklopedycheskiy slovar [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Moskva: Sov. Entsyklopediya [in Russian].
12. Bestuzhev-Lada, Y. V. (1998). *Stupeny k semeinomu schastiu [Steps to family happiness]*. Moskva: Akademyia [in Russian].
13. Lazurskiy, A. F. (1921). *Klasyfikatsiya lychnosti [Classification of personalities]*. Petrohrad [in Russian].
14. Vyhotskiy, L. S. (1956). *Yzbrannyye psikhologicheskiye yssledovaniya [Selected psychological studies]*. Moskva: Yzd-vo APN RSFSR [in Russian].
15. Rubynshtein, S. L. (1995). *Otnosheniye kak psikhologicheskaya katehoriya [Attitude as a psychological category]*. Moskva [in Russian].
16. Petrovskiy, A. V. (1984). *Voprosy istorii i teorii psikhologii: Izbrannyye trudy [Questions of history and theory of psychology: Selected works]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
17. Myasishchev, V. N. (1995). *Psikhologiya otnosheniy [Psychology of relations]*. A. A. Bodaleva (Ed.). Moskva: In-t prakt. psikhologii; Voronezh: NPO «MODEK» [in Russian].
18. Leont'yev, A. N. (1983). *Izbrannyye psikhologicheskiye proizvedeniya [Selected psychological works]*. (Vols. 1-2). Moskva: Pedagogika [in Russian].
19. Bozhovich, L.I. (1968). *Lichnost' i yeye formirovaniye v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. Moskva: Prosveshcheniye [in Russian].
20. Platonov, K. K. (1972). *O sisteme psikhologii [On the system of psychology]*. Moskva: Mysl' [in Russian].
21. Rubinshteyn, S.L. (1979). Taktika i strategiya etiki [Tactics and strategy of ethics]. *Voprosy psikhologii – Questions of psychology*, 5, 150–154. [in Russian].
22. Bilousova, V. O. (1997). *Teoriya i metodyka humanizatsiyi vidnosyn starshoklasnykiv u pozaurochniy diyal'nosti zahal'noosvitn'oyi shkoly [Theory and methods of humanization of relations of high school students in extracurricular activities of secondary school]*. Kyiv : IZMN [in Ukrainian].
23. Yershov, A.A. (1976). *Lichnost' i kollektiv (mezhlchnostnyye konflikty v kollektive i ikh razresheniye) [Personality and the team (interpersonal conflicts in the team and their resolution)]*. Leningrad : Znaniye [in Russian].
24. Shcherban, P.M. (2016). *Natsionalne vykhovannia v simi : dlia batkiv, uchyteliv, vykhovateliv [National upbringing in the family: for parents, teachers, educators]*. Kyiv : Kulturool. PP «Boryviter» [in Ukrainian].